

Benedictus van Nursia, ‘beschermheilige’ van de 6^e klas

Deze korte levensbeschrijving maakt deel uit van een uitgebreider artikel dat in de Erziehungskunst verscheen (Nr. 7/8 2009). De titel daarvan was ‘Benedikt und das Hell-Dunkel’ (Benedictus en het licht-donker). De toespeling licht-donker had te maken met de verbinding die in dat artikel werd gelegd tussen het zwart-wit/schaduw tekenen in klas 6 en de manier van introduceren van biografieën. Hier wordt alleen op de biografie ingegaan en waarom die voor klas 6 zo belangrijk is. Er zijn in de tekst enkele verwijzingen naar het zwart-wit tekenen, naar de eigenschaduw (de schaduw op het lichaam zelf), de slagschaduw (de schaduw die het lichaam op de grond of een muur werpt en de geheimzinnige ruimteschaduw (die zich tussen het voorwerp en de slagschaduw bevindt) die werden in verband gebracht met drie aspecten van de biografie, resp. het werken aan jezelf, de daden in de wereld en de latere uitwerking van deze daden in de geschiedenis.

Twee opmerkingen vooraf: ten eerste is dit niet bedoeld als een biografie, maar probeert enkele gezichtspunten te geven. Voor een uitgebreide biografie zie het klassieke boek van Walter Nigg, ‘Het geheim der monniken’.

Als tweede is dit artikel niet direct bedoeld als materiaal voor een aparte (oriëntatie)-les, het kan evenzeer een plaats krijgen aan het begin van de tweede geschiedenisperiode in klas 6, die over de Middeleeuwen.

Aan het begin van de tweede geschiedenisperiode kijken we met de klas nog een keer terug naar het einde van het Romeinse rijk. Aan de ene kant was de innerlijke spankracht van de Romeinen verslapt – de decadentie (van decadere = naar beneden vallen!) –, en anderzijds zijn het de barbaren, de Germaanse stammen die zich in enorme aantallen verzamelen en naar Rome oprukken. De stad wordt opnieuw geplunderd en dit keer zelfs drie maal.

Dat is precies de chaotische tijd waarin Benedictus van Nursia wordt geboren. Hij is degene die de klassieke tijd met de nog jonge ‘christelijke’ middeleeuwen verbindt. En wat neemt hij van de Romeinse erfenis mee? Met twee benen op de grond, discipline, doelgericht, doen wat je je voorneemt en natuurlijk de liefde voor het recht. Hij is de incarnatie van het begrip cultuur in zijn beide betekenissen: het bebouwen van de grond, d.w.z. het ‘in cultuur brengen’ (van het Lat. verl.dw. cultus, van colere, dat oorspronkelijk het bebouwen en verzorgen van het land betekende), maar cultus heeft evenzeer met het religieuze te maken: onze cultus, is een eredienst, waarbij het hogere gezocht en vereerd wordt. Deze beide betekenissen van cultuur werden in zijn meest beroemde uitspraak *ora et labora* (bid en werk) met elkaar verbonden: d.w.z. het hogere, het geestelijke werk (ora) en de aarde, met het fysieke werk (labora). Beide zijn ze voor de mens even belangrijk. Zo werd de mens door hem een geheel nieuw arbeidsethos voorgeleefd. Want was het niet zo dat het fysieke werk in Rome alleen aan de slaven was ‘voorbehouden’? Deze nieuwe houding moet een geweldige indruk op de mensen gemaakt hebben en de verhouding van de mens tot de aarde fundamenteel hebben veranderd. Daarom is het ook niet moeilijk in te zien waarom dit grote voorbeeld van de ‘Vader van het Avondland’ een grote pedagogische betekenis heeft en als leidmotief aan de drempel van de puberteit staat.

De pedagogische situatie

Wanneer we iets van deze biografie aan de kinderen willen vertellen, dan valt dat op dit moment ook met een belangrijke stap in hun eigen biografie samen. Zij beginnen namelijk nu ook voor het eerst te ontdekken wat ‘werken’ eigenlijk wil zeggen. Niet met hun hoofd, maar vanuit de groei van hun lichaam. Niet voor niets beginnen in het

vrijeschoolleerplan nu ook de tuinbouwlessen. Daarin ligt ook de rechtvaardiging om ons met de biografie van deze indrukwekkende persoonlijkheid uiteen te zetten. En daar komt nog bij dat vroeger, in de late middeleeuwen, de leeftijd van 12 jaar ook werkelijk inhield dat nu de eerste stappen werden gezet op weg naar het toekomstige beroep. Hun vroegere leeftijdsgenoten werden op deze leeftijd immers bij een meester in de leer gedaan en deden daar met harde woorden en vooral ook met veel slaag hun eerste beroepservaringen op. Ze stonden onder aan de ladder van het ‘echte leven’. Hun leertijd begon en daarbij was geen tijd te verliezen; uit was het met het gelummel of je kon verdwijnen! Trouwens dat hoort ook helemaal bij het beeld van een zesdeklasser: hard gewerkt hebben, gecontroleerd worden en dan zien en horen dat je iets gedaan hebt, dat je bent opgeschoten, vooruit bent gegaan!

Maar tegelijk zien we hoe moeizaam deze eerste lessen in de tuin gaan en hoe kort hun aandachtsspanne is. Voor niet iedereen is het even makkelijk om de overgang van het spel naar het werk te maken. En wat zit er in veel kinderen nog een ‘natuurlijke luiheid’. Wat worden ze gauw moe en wat gaan ze in het begin nog onbeholpen met schop en hak om. Je voelt weliswaar dat dit het moment is, maar er moet nog veel worden overwonnen. Misschien heeft al dat ‘speelse gemak’ wat de moderne elektronische apparatuur met zich meebrengt (mobieltje, sms’ssen en twitteren) het fysieke aanpakken er voor de leerlingen ook bepaald niet gemakkelijker op gemaakt!

Korte biografische achtergrond

Hier willen we daarom een korte blik op het leven van deze persoon werpen. Zoveel weten we overigens niet over hem en van zijn uiterlijk weten we al helemaal niets. Hij stamde uit een adellijk geslacht van Romeinse patriciërs. Vanwege de chaos die er in die tijd in Rome heerste was de familie zoals vele andere uit Rome weggetrokken. Maar zijn vader zendt de jonge man toch naar Rome terug om er rechten te studeren. Een vrouw gaat mee om hem op al zijn schreden te begeleiden. Wat moet de jonge Benedictus die bepaald geen dromer was allemaal in die stad hebben aangetroffen? Welke indrukken noet hij daar hebben opgedaan? Hij stort zich in het grote leven en moet daar ongetwijfeld talloze groepen van mensen hebben gezien. Vreemd volk: Goten, Arianen en Athanasianen, Hellenen en Aziaten: een mengelmoes, en we kunnen ons niet voorstellen dat hij niet met interesse met verschillenden van hen ook persoonlijk kennismaakte. In deze verwarrende en chaotische stad was er voor hem eigenlijk niets wat een steunpunt bood, niets waar iemand bij aan kon knopen, een vast punt waarop je kon bouwen. Het waren vooral de herinneringen aan de vreselijke vervolgingen van de christenen die ca 200 jaar geleden in deze stad hadden plaats gevonden en nog direct beleefbaar waren, die hem machtig aantrokken. De onverschrokkenheid van deze mensen die zich al van te voren met hun onvermijdelijke dood verzoend hadden en de rotsvaste overtuiging waarmee zij aan hun geloof vast hielden, hielden hem in hun ban. We stellen hem ons voor af en toe teruggetrokken in een onderaardse catacombe. In zijn tijd deden ook de verhalen de ronde over heilige mannen die zich vooral in het Oosten geheel uit de wereld hadden teruggetrokken en een leven in eenzaamheid leidden; soms zelfs mediteerden zij jaren lang boven op een zuil gezeten, waarbij hen het spaarzame eten in een mandje aan een touw werd aangereikt... Zij hadden de wereld vaarwel gezegd en het openbare leven de rug toe gekeerd. Zij wisten dat de mensen daar slechts schijn en zinloosheid werd voorgetoverd, en daarom hadden zij zich op ontoegankelijke plaatsen teruggetrokken om een leven in gebed te leiden.

Deze anachoreten (kluizenaars) werden het grote voorbeeld voor Benedictus en dat was ook de reden dat hij zelf de eenzaamheid van de bossen opzocht. Radikaal brak hij met zijn studie, met het openbare leven in Rome en ook met zijn familie. Zijn leven zou een volkomen andere wending krijgen. Noordelijk van Rome, ca 15 km er vandaan bouwde hij in een onherbergzaam bergdal zijn kluizenaars hut. Als monnik zou hij leven, afgesloten van de wereld en gekleed in een dierenvel. Hij legde zichzelf een enorme discipline op en nam zowel zijn uiterlijk als zijn innerlijk leven stevig in de hand. Hij mediteerde en bad. En daarnaast richtte zijn (Romeinse!) wil opnieuw op de aarde. Die begon hij nu dienend en geduldig te bewerken, want 'ora et labora' wilde immers zeggen, dat bidden een (zwaar) werk was, maar ook dat het werken aan de aarde een vorm van gebed was. En was het niet de opdracht van God om de aarde 'in noeste vlijt' (kerstspel) te bebouwen?

De eerste fase, die van het werken aan zichzelf (de lichaamsschaduw) kwam tot een afronding. Daar hoorde ook de worsteling met zichzelf bij, de verleiding alsnog de stem van de liefde te volgen en het bezoek van enkele broeders die met hem samen wilde leven. Maar deze eerste poging om een klooster te stichten loopt op een geweldige crisis uit aangezien zij zich tegen zijn straffe leiding verzetten. (Walter Nigg schrijft over deze enorme teleurstelling). Na een nieuwe periode van eenzaamheid wendden zich nieuwe broeders tot hem. Nu ontstaat ook de Regel en waagt hij een tweede poging. Benedictus wil zich niet als kluizenaar geheel uit de wereld terugtrekken: wat in de Afrikaanse woestijn past is niet in overeenstemming met de opkomst van het christendom in het Westen; geen leven in strikte afzondering alleen maar op zichzelf gericht. Hij voelde dat voor de aarde en voor de mensen zelf meer bereikt zou worden wanneer zij met elkaar samen zouden werken, en elkaar tot steun zouden zijn. Dat gevoel leidde er toe dat hij op de *Monte Cassino*, op de plaats van een oude Jupitertempel, aan de bouw van een klooster begon. Dat gebouw zou vorm moeten geven aan het samenleven van de verschillende broeders. Samenleven en samenstreven naar een hogere sociale gemeenschap. Hijzelf wilde daarbij als abt een strenge, maar vaderlijke leider zijn.

Hiermee kon de tweede fase, die van de 'slagschaduw', van de directe uitwerking van zijn daden in de wereld, beginnen. Het eerste experiment van het samenleven van de monniken was dus mislukt, maar nu kwamen er andere mensen op hem af: soldaten, leerlingen en andere monniken. Een eerste model van de regel die het samenleven van de gemeenschap vorm zou moeten geven ontstond. Dus toch een 'wet'? Het klooster wordt een kleine autarkische staat. Het zal zichzelf economisch bedruipen en niet van schenkingen afhankelijk zijn. Land hoort daar onlosmakelijk bij, maar ook een molen, werkplaatsen of de tuin. Het wordt een monnikenstaat waarin hem zijn kennis van het Romeinse recht te stade komt. Ieder in een zwart monniksgewaad. De drie geloftes, armoede, kuisheid en gehoorzaamheid werden de dragende peilers van dit gebouw. Armoede, d.w.z. "niemand mag iets zijn eigendom noemen" was een basis voor de algemene *broederlijkheid*; kuisheid die voor het *vrij* zijn van het lichaam en gehoorzaamheid als de deugd waarbij iedereen zich in een hiërarchische wereld had in te voegen, m.a.w. iedereen was daardoor *gelijk* aan de ander. Was dit niet de eerste keer dat de latere deugden van de Franse Revolutie in kiemvorm naar voren kwamen? Op deze nieuwe deugden zou volgens de Romein Benedictus een werkelijke gemeenschap gebouwd kunnen worden...

En daarna werd er gebouwd: ruimte voor de heilige handeling, woonruimtes en schuren. De man die in Rome de uiterlijke neergang van het leven ervaren had werd als bouwmeester, als 'bouwmeester van God', de stichter van een nieuwe Romeinse bouwimpuls: het klooster. Zijn bouwimpuls kende echter twee kanten; aan de ene kant

de fysieke, uiterlijke gebouw, met alle bijgebouwen, maar daarnaast tegelijk ook de bouw van een nieuwe gemeenschapsvorm die zijn eigen 'bouwregels' kende. Zo ontstond een kleine miniatuurstaat met een strakke hiërarchische structuur waarin ook geestelijke arbeid (het gebed) zijn vaste plaats had. Een jonge gemankeerde jurist schrijft een nieuwe wet, een 'grondwet' die het zowel aan het geestelijk als het economische leven zijn plaats geeft. Er bestaat geen 'vrije tijd', want "ledigheid is een vijand van de ziel".

Deze twee activiteiten moeten echter met elkaar in harmonie worden gebracht. Dat gebeurt door de streng gehandhaafde dagindeling, door middel van het getijdengebed, het Heilige Officium. Dan worden alle monniken door het teken van de klokkenluider gemaand alles direct uit handen te leggen en zich in grote haast naar de kapel te spoeden. Daar wordt dan Gods lof gezongen (het koorgezang) en vindt het koorgebed plaats. Zo krijgen dag en nacht een strenge structuur en wordt het etmaal ingedeeld door de zeven getijdengebeden (vanaf de metten, om 6 uur in de ochtend, tot acht uur 's avonds – de completen, waarna niemand meer mag spreken, en om middernacht). Werk en eten kregen slingeren zich daar tussendoor als een slingerplant om de stok. Door het gebed krijgt het geestelijk leven zijn vaste plaats in de dag, terwijl de arbeid zich in het leven van de natuur ritmisch invoegt. Ook daar wordt een harmonische verbinding gezocht.

Eeuwen lang heeft deze impuls het religieuze en culturele leven van Europa beïnvloed, zowel bij de stichting van de vele andere monnikenordes als door de bouw van de latere Romaanse kloosters. Daarin zien we het beeld van de geheimzinnige derde schaduw, de ruimtelijke schaduw.

Terug naar de pedagogie

Hierdoor werd een evenwicht geschapen tussen het binnen en buiten (ziel en wereld) en het boven en beneden (hemel en aarde), zoals dat ook in klas 6 voor het eerst bewust in het leerplan wordt ingevoerd bijv. in de tegenstelling aarde (gesteentekunde) en hemel (astronomie/hemelkunde) en de tegenstelling kennis van de wereld (waarnemen van de natuur) en die van het innerlijk van de mens (psychologie/historische biografieën). Zie voor dit laatste de bijdrage van schr. over 'De pedagogische betekenis van de ondergang van het Romeinse rijk' (Hoofdstuk V,9 van de reader over de Romeinen).

Het grote kruis dat daardoor ontstaat is tegelijk ook een verwijzing naar het christendom dat in wezen deze richtingen in ieder mens in evenwicht vermag te brengen. Dat is ook de diepere historische achtergrond van het feit dat de leerlingen in dit jaar voor het eerst met de historische achtergrond van het christendom, de geboorte van Christus in het jaar 0, bekend worden gemaakt. Dit aanvullende thema is uiteraard voor een groot deel afhankelijk van de innerlijke verbinding die de leerkracht hiermee heeft, maar toch is hier in de eerste plaats de geboorte van het christendom *als objectief historisch feit* en als *historische noodzaak* aan de orde,^{*} en dat kan door elke leerkracht met het nodige respect verteld worden.

Samenvattend kunnen we enkele punten naar voren halen, punten waar Benedictus afstand neemt van het Romeinse leven en denken:

- Wat in Rome nog wetten waren worden door Benedictus leefregels, beloften waar men zich als in gemeenschap wonende monnik aan wil houden.

^{*} Over deze noodzaak werd door schr. n.a.v. opmerkingen van Steiner een bijdrage geschreven in de bundel Romeinen, (hoofdstuk V,9) Nr. 42 in de reeks.

- Door Benedictus wordt aan de Romeinse wet een andere betekenis gegeven: was die bij de Romeinen voornamelijk op de individuele persoon gericht, bij Benedictus wordt het leven van de enkeling ondergeschikt gemaakt aan het leven in gemeenschap. Daar zijn geen wetten voor, wel regels.
- Terwijl de wetten in Rome grotendeels betrekking hadden op het regelen van het eigendom en bezit, is ook dit bij Benedictus niet meer het geval: hier wordt een 'anti-Romeinse' gemeenschap gevormd, een gemeenschap waar de individuele deelnemers uit vrije wil afstand doen van elk materieel bezit.
- Ook de regel 'zich niet over te geven aan genot' kan gezien te worden als een omkering van het Romeinse luxueuze leven dat op rijkdom en genot was gebaseerd.
- Tenslotte zoals we weten had de Romein een afwijzende verhouding tot arbeid. Het lichamelijke werk werd grotendeels aan slaven overgelaten, er bestond een duidelijke minachting voor. Hoe belangrijk was het dat Benedictus als eerste stelde dat dit niet de weg was die naar de hemel leidde. Vandaar ook in zijn Regel de zin: "willen wij inderdaad wonen in de tent van zijn rijk, dan moeten wij ons erheen spoeden met goede werken (d.w.z. goede daden); want een andere weg is er niet." Dat is ook een ommekeer, een gezondmaking van de verhouding van de mens tot het fysieke werk.